

УДК 2-73+130.2:271

ЗАМОЙСЬКИЙ СИНОД І ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УГКЦ

Михайло Кобрин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: kobryn_m@bigmir.net*

Проаналізовано вплив Замойського синоду на формування традиційної ідентичності УГКЦ. Окреслено поняття “релігійної ідентичності” в українських і зарубіжних дослідників. Розглянуто ситуацію в середовищі Унійної церкви, яка передувала скликанню Замойського синоду, а також рішення самого синоду. Досліджено документи синоду, які стосуються змін літургійного життя греко-католиків, а також їхньої сакраментології. Вивчено вплив рішень синоду на формування культово-обрядового життя і самосвідомості вірних УГКЦ.

Ключові слова: релігійна ідентичність, західна і східна обрядова традиції, культово-обрядова практика, історія УГКЦ, візантійський обряд.

В історії духовної культури людства розвиваються різноманітні її форми, набуваючи оригінальної ідентичності, через яку себе репрезентують і самоусвідомлюють. Важливим елементом духовної культури є релігійні вірування, кожне з яких формує свою самоідентифікацію. Християнські конфесії за час існування своїх спільнот виробили характерні риси власної ідентичності. Найголовнішими чинниками творення ідентичності релігійної спільноти є особливості віровчення, культу і церковної організації.

На території України з давньої Київської митрополії після Берестейської унії сформувалася Українська греко-католицька церква, яка стала однією з головних християнських конфесій в Україні, а також у місцях поселення українців у всьому світі. У різні періоди існування УГКЦ різноманітні чинники були визначальними у формуванні ідентичності конфесії. Спершу головним вважали належність до Католицької церкви, пізніше, з середини ХІХ століття, основою її ідентичності були національні ознаки церкви, її самобутність як своєрідний вияв “українності”. Митрополит Андрей Шептицький наголошував на східнохристиянських засадах Української греко-католицької церкви. Таку позицію підтримав Йосип Сліпий, який розпочав і проголосив на II Ватиканському соборі процес здобуття УГКЦ статусу патріархату, що засвідчив би найвищий ступінь її розвитку як східнокатолицької церкви й остаточно визначив її східнохристиянську ідентичність.

Такі тенденції формування ідентичності УГКЦ позначалися на розвитку культово-обрядових практик конфесії, яка синтезувала східнохристиянську основу з багатьма західнохристиянськими впливами, таким чином виробивши своєрідний обрядовий комплекс у межах церкви. Однією з головних подій в історії УГКЦ, що вплинула на трансформацію культового життя Унійної церкви, був Замойський синод, який затвердив чимало елементів латинізації в культово-обрядових практиках УГКЦ, що їх докладніше проаналізуємо в статті.

Варто зазначити, що в межах УГКЦ є різноманітні групи: функціонування одних базується на рішеннях цього синоду, інші намагаються “очистити” культово-обрядові практики від його рішень, визнаючи їх як загрозу власній ідентичності. Відсутність одностайності поглядів та форм існування спільнот у межах Греко-католицької церкви підкреслює актуальність нашого дослідження.

Аналіз публікацій зарубіжних (Е. Сміт [14], Ж.-П. Вілем [2]) та українських науковців (І. Папаяні [10], М. Заковородної [6]) засвідчує наявність широкого кола підходів до розуміння проблеми релігійної ідентичності в сучасному соціокультурному просторі. Проте ці праці є теоретичними й не розглядають ідентичності УГКЦ. В українській науці є публікації з історії християнства в Україні (С. Головащенко [3], І. Ісиченко [7], С. Мудрий [8], А. Пашук [11] та ін.), історії розвитку Української греко-католицької церкви (М. Ваврик [1], М. Димид [5] та ін.). Однак ці статті більше уваги надають суспільно-політичному значенню церкви і її діяльності, тільки побіжно згадуючи літургійні зміни, а також їх подальший вплив на життя УГКЦ. Широкий спектр питань, пов'язаних із різними аспектами й характеристиками культово-обрядового життя церкви, висвітлено в працях Л. Гуцуляка [4], М. Солов'я [15], Т. Шманька [16] та інших, але вони не враховують ролі культово-обрядового життя у формуванні ідентичності в межах УГКЦ. Отже, ця проблематика в українській науці потребує подальшого глибшого вивчення й обговорення.

Мета статті – простежити формування особливостей культово-обрядових практик УГКЦ через аналіз рішень Замойського синоду як основи самоідентифікації Української греко-католицької церкви, розглянути суперечливість сучасних інтерпретацій рішень синоду в релігійному та філософському дискурсі. В українській науці це питання ще не досліджено, і формулювання мети статті містить наукову новизну.

Для означення досліджуваної церкви використовуємо такі терміни: Українська греко-католицька церква, Унійна церква. Термін “греко-католики” запровадила в обіг своїм декретом австрійська імператриця Марія-Тереза, щоб зрівняти в гідності і правах католиків західного та східного обрядів [8, с. 340]. Доти представників УГКЦ називали “уніатами” [7, с. 392]. Аналізуючи цю церкву в часах Замойського синоду, застосовуємо термін Українська унійна церква. Коли ж вивчаємо чинники та особливості формування ідентичності окресленої церкви, використовуємо термін УГКЦ. Зазначимо, що ці терміни вживаємо як тотожні.

Проблему формування ідентичності досить чітко висвітлено у творчому доробку Е. Еріксона. Дослідник висловлює думку про те, що формування ідентичності актуалізується у трьох формах. По-перше, інтроекція – примітивне вживання в образ, по-друге, ідентифікація – співтотожність із значними символами й конкретними представниками роду, громади або суспільства загалом, по-третє, формування ідентичності – відтворення відповідної сукупності ідентифікацій і залучення цих ідентифікацій у єдину цілісність [6].

Як зазначає український учений І. Папаяні, конструювання релігійної ідентичності перебуває в кордонах повсякденності індивіда й реалізується завдяки актуалізації конкретних релігійних практик, які, зі свого боку, творять базу релігійного досвіду особи (культового, позакультового тощо), в якому релігійна ідентичність конструюється, актуалізується, конкретизується і трансформується, набуваючи рис і особливостей, що становлять основу її відмінностей від решти різновидів соціальної ідентичності [10].

Щоб релігійний досвід здобув своє місце в суспільстві серед багатьох індивідів, він має легітимізуватися повсякденністю. Конструювання релігійної ідентичності в повсякденні, на

думку І. Папаяні, розгортається й актуалізується на рівні двох умовно окреслених практик, а саме дискурсивних і недискурсивних [10].

Межа між дискурсивними й недискурсивними практиками конструювання релігійної ідентичності доволі розмита. Така форма, як ритуал (літургія), на думку І. Папаяні, поєднує дискурсивні й недискурсивні практики конструювання релігійної ідентичності і є, завдяки своїй символічності, важливим елементом актуалізації когнітивних взірців для конструювання ідентичності особи [10].

На важливості культово-обрядових практик для релігійної ідентичності наголошує також англійський дослідник Ентоні Сміт: “Релігійні ідентичності спираються на об’єднання культури та її елементів – вартостей, символів, міфів і традицій, – часто кодифікованих в обрядах та ритуалах. Отже, вони прагнуть об’єднати в одній громаді вірних усіх тих, що визнають певний символічний код, певну систему вартостей традицій віри та ритуалу” [14, с. 16].

Зміни, які впровадив Замойський синод, здебільшого стосувалися літургійного життя церкви; а враховуючи подані вище думки зарубіжних та українських науковців, вони мали значний вплив на формування релігійної ідентичності греко-католиків.

Проаналізуємо ситуацію, яка передувала скликанню Замойського синоду, а також розглянемо стан культово-обрядових практик, що ними жила Унійна церква на території України. Рішення Замойського синоду затвердили багато впливів латинізації, що разом із візантійською обрядовістю сформували своєрідний комплекс культово-обрядових практик УГКЦ, які належали до чинників, що творили греко-католицьку ідентичність в Україні.

Отже, Українська греко-католицька церква – церква кирило-мефодієвської традиції [3, с. 215–216] Володимирового хрещення, яка зберегла візантійський обряд і після підписання Берестейської унії з Римською католицькою церквою визнала верховенство Папи Римського.

Перші документи, що проголошують умови, на яких частина Київської митрополії прийняла унію, такі: “Берестейські артикули”, апостольська конституція Папи Климента VIII “Magnus Dominus et laudabilis nimis” та апостольський лист Папи Климента VIII “Decet Romanum Pontificem” [9].

У цих документах задекларовано, що єпархії, які приєднуються до Римської церкви, визнають зверхність і владу Папи Римського; сповідують латинську догматику, скажімо, догмат про чистилище; зберігають східну (візантійську) обрядовість без змін, зокрема Символ віри, що його надалі проголосуватимуть без *Filioque*; також просять не примушувати впроваджувати у своїй обрядовості культури й обряди латинського зразка.

Зміни, які відбувалися в церкві в післяунійний період, різні науковці трактують неоднозначно. Деякі стверджують, що літургійна обрядовість не є явищем остаточно статичним, тому зміни в обряді – природні й необхідні, а запозичення можуть бути джерелом цих змін. Інші вважають, що впливи латинського обряду небажані чи навіть шкідливі, зважаючи на політичне й суспільне становище українців, а також на умови, задекларовані в унійних артикулах стосовно збереження цілісності та непорушності візантійського обряду [16].

Показовим щодо культово-обрядових нововведень було уніатське чернецтво, зосереджене у Віленському Свято-Троїцькому монастирі, у стінах якого зароджувався Василянський чин [7, с. 226].

У середовищі Василянського чину зафіксовано відправи щоденних євхаристійних богослужінь біля кількох престолів [4, с. 7]. Інша практика, перейнята від латинського обря-

ду, – часте прийняття Святого Причастя (у документах, які стосуються життя та смерті св. Йосафата Кунцевича, описано, як він щодня причащався – відправляючи Святу літургію або приймаючи Причастя від іншого священика) [4, с. 9].

Ще одне нововведення, яке частково впливало з попередніх, – практика читаної літургії (її запровадження в літургійну реальність Унійної церкви приписують або св. Йосафату, або Касіянові Саковичу) [4, с. 10]. Касян Сакович стверджує, що започаткував у Дубненському монастирі практику “тихої” служби Божої, яка викликала осуд уніатського духовенства й спонукала його залишити унію та перейти 1641 р. на латинський обряд. Ідеться про відому на Заході традицію, коли сам священик без участі причетників і мирян відправляє приватну літургію за спрощеним обрядом. Поступово поширюючись, практика “тихої” служби Божої ще до офіційного затвердження церковною владою входить у вжиток у різних єпархіях. “Служебники”, видані в Уневі 1733 р. та в Почасві 1755 р., уже містили “Чин чтєния Літургії” з численними запозиченнями з латинського “Служебника” (“Миссала”) [7, с. 319]. Читану Літургію св. Йоана Золотоустого почали служити навіть у період Великого посту, коли традиційно відправляли Літургію напередосвячених дарів, що було новим, не характерним для церков візантійського обряду явищем.

Латинський вплив поширився і через запозичення низки паралітургійних практик, зокрема таких, як походи з освяченими дарами, публічні молебні. Православні теж первісно мали звичай таких урочистих походів, однак, згідно з традиційними приписами візантійського обряду, священики несли тільки Євангеліє і хрест, а не Євхаристійні Тіло і Кров. Поступово з таких походів виокремилася латинська практика поклоніння святим дарам (відповідно, календарний цикл свят поповнився латинським святом Божого Тіла, яке й нині характерне для Греко-католицької церкви).

Латинський обряд відбився і в зовнішньому оформленні церков, зокрема з’явилися бічні престоли, подекуди забрали іконостаси, у літургії почали використовувати дзвоники під час Причастя, змінився вигляд облачення дяконів [16].

Питання неоднорідності й невизначеності обрядових особливостей Унійної церкви на території України, зміни, які відбулися за тривалий післяунійний період, остаточно розглянули на Замойському синоді, який на чималий час визначив напрям розвитку цієї церкви, особливо щодо культурно-обрядової практики.

Скликання Замойського синоду 1720 року було зумовлено необхідністю завершити попередній період історії Унійної церкви та накреслити напрями її подальшого розвитку. Потреба в синоді була очевидною хоча б тому, що церква не є статичною інституцією, а від останнього Кобринського синоду (1626 р.) минуло майже 100 років [7, с. 305].

Напередодні Замойського синоду в житті Київської унійної митрополії відбулася важлива подія – до унії долучилися три православні єпархії: Перемиська (1692 р.), Львівська (1700 р.) і Луцька (1702 р.). Це найбільше розширення території Київської унійної митрополії за весь час її існування у складі Речі Посполитої. Оразу далися ознаки розбіжності між двома частинами митрополії. У церковному житті північної частини, яка перебувала в унії вже понад сторіччя, за цей період відбулися значні організаційні, канонічні та літургійні зміни. Натомість у південній частині, яка щойно долучилася до унії, церковне життя проходило ще за старими традиціями. Усунути розбіжності між єпархіями можна було лише за допомогою загальноцерковного синоду.

Ініціатор і організатор Замоїського синоду – митрополит Лев Кишка. Щоб надати синодові більшої ваги, Папа Климент XI призначив своїм легатом і головою збору свого нунція у Варшаві Єроніма Грімальді [8, с. 306]. Синод скликали в Замості 1720 р., тривав він 26 серпня – 17 вересня. У роботі синоду, крім уже згаданого нунція та митрополита, узяли участь сім єпископів, протоархімандрит Василянського чину, сім архимандритів, вікарій Супрасльської архимандрії, 129 представників чернечого та світського кліру, два делегати від Львівської Ставропігії і звичайні миряни [8, с. 307].

Синод обговорив багато питань, пов'язаних з організаційними та духовними засадами Унійної церкви на початку XVIII ст. Не будемо заглиблюватися у суть 19 розділів, у яких викладено рішення синоду, а звернемо увагу лише на найвагоміші аспекти та ідеї в контексті теми нашого дослідження [11, с. 187].

У першому розділі “Про католицьку Віру” синод ухвалив: використовувати у Символі віри “і Сина” (Filioque); згадувати ім'я папи у Святій літургії на знак зв'язку з головою Латинської церкви [12, с. 52].

Третій розділ “Про св. Тайни та їх уділювання” складається зі вступу та восьми параграфів, якими прийнято: дотримання однотипності обряду; митрополитові доручають видати новий Требник, затверджений Апостольським Престолом; для опублікування інших книг створили окрему церковну комісію під головуванням нунція; після цих загальних розпоряджень вміщено 9 уривків про окремі святі тайни, починаючи від святого хрещення [12, с. 75–110].

Розглянемо зміни в сакраментології (здійсненні святих тайн) Унійної церкви, оскільки Замоїський синод дуже докладно опрацював цю тему, описавши, яким чином треба уділяти святі тайни. Запровадили уділяти тайну хрещення через поливання водою замість занурювання; ввели обов'язок вести метричальні книги тощо [9 с. 308–309]. Учасники синоду постановили практику частого сповіді, принаймні тричі на рік (перед Великоднем, Різдом і Успінням); скасували триденний піст вірних перед сповіддю; розробили поради щодо накладання покути; прописали випадки, коли священник не може дати розгрішення [8, с. 310].

На синоді докладно переосмислили тайни святої Євхаристії: проголосили заборону причащати дітей після прийняття тайни хрещення та миропомазання; постановили освячувати всі частини на літургії; запровадили заміну “губки”, яку використовували для підбирання частиць Причастя, на “рушничок”; скасували практику вливання “теплоти” – тобто обряд вливання теплої води перед святим Причастям; запровадили поняття “наміру” в літургії; остаточно схвалили звичай читаних літургій, якщо цього вимагають душпастирські потреби вірних; рекомендували практику щоденних літургій, а також декількох літургій на день; використання дзвіночків під час літургії [8, с. 309].

Зазнала змін і часткової корекції тайна елеопомазання: її мав уділяти один священник, хоч за старим звичаєм можуть бути присутніми сім чи більше отців; скасували практику освячення Агнца у Великий четвер, якого зберігали засушеним цілий рік, розводили вином і в разі потреби давали хворим; визначили освячували святі дари для хворих щовісім днів; для причащання хворих святе Причастя мали супроводжувати належним чином і з відповідною пошаною [13, с. 80].

Тайну подружжя намагалися узгодити з латинською практикою: прийняли декрет Тридентського собору про те, що треба брати її перед парохом і двома свідками; заборонили

вдруге одружуватися священникам-удівцям під карою суспензації (відлучення від служіння); ухвалили приписи щодо оповідей, заручин і ведення книг.

Упорядкували проблему свят і постів. Синод підготував список обов'язкових свят, до них увійшли і такі нові: Пресвятої Євхаристії, Співстраждання Богородиці, Пресвятої Трійці другого дня Зелених Свят та Блаженного Йосафата (Кунцевича) [8, с. 314]. Також встановили низку зобов'язувальних постів і загальниць року [3, с. 248–249].

Майже триста років Замоїський синод був і досі є юридичним та адміністративним кодексом цілої УГКЦ, оскільки його рішення офіційно апробували в Апостольській Столиці в Римі. На думку Софрона Мудрого, синод упорядкував церковно-релігійне життя та забезпечив ефективний і гармонійний розвиток УГКЦ, а найголовніше – уможливив утвердження ідентичності Української греко-католицької церкви, незважаючи на загрозові катаклізми, які їй довелося пережити впродовж XIX і особливо XX ст. [8, с. 190].

Дослідники так і не досягли одностайності в оцінці рішень синоду, зазвичай вони тенденційно залежні від своєї релігійної чи національної належності. Доцільно, на нашу думку, згадати думку М. Димида про цей синод: “Замоїський Синод залишився в історії Київської Церкви як синод, що дав великий реформаторський та організаційний імпульс. Він прийняв вдалі ухвали у ділянці пасторального життя, організації єпископської курії, хоч все засновувалось на західній дисципліні. Замоїський Синод заборонив багато латинських зловживань та практик і не ввів нічого нового з латинського обряду, обмежившись підтвердженням лише введених практик” [5, с. 55].

Після собору у Львові (1730–1732) скликали літургійну комісію, але обмежити латинський вплив на уніатський обряд не вдалося. Його провідниками стали ченці-василіяни, студенти, що навчалися в римо-католицьких семінаріях та ознайомилися головним із західними літургійними приписами й богослужбовою практикою [7, с. 320]. Характерно, що в цей час Папа Бенедикт XIV затвердив для католицьких церков грецького обряду “Службеник” (1754), у якому послідовно дотримано давніх грецьких практик, скажімо, застосування губки чи теплоти [15, с. 91].

Головним видавничим центром Унійної церкви був Почаївський монастир, що прийняв унію 1712 р. Тут надруковано “Службеник” (1734–1735), богослужбові книги, збірки проповідей, багато повчальних книг, з яких вирізняється “Народовіщаніє” (1768), видане українською мовою, а також славнозвісну збірку церковних пісень “Богогласник” (Почаїв, 1790). Діяли також друкарні в Супрасльському й Унівському монастирях [7, с. 322].

Отже, рішення Замоїського синоду в сфері реформування культово-обрядових практик стали основою формування релігійної ідентичності вірних Унійної церкви. Згодом цю обрядовість почали ототожнювати з етнічним елементом. Ентоні Сміт зазначає: “Релігійні спільноти часто тісно пов'язані з етнічними ідентичностями. Те, що зароджується як чисто релігійна спільнота, може завершитись як винятково етнічна спільнота” [14, с. 17]. Так само і специфічне культово-обрядове життя греко-католицької громади, заснованої суто як релігійна спільнота, було однією з головних ознак етнічної ідентичності українців Галичини.

Проаналізувавши діяльність Унійної церкви після підписання Берейстейської унії до Замоїського синоду, який офіційно підтвердив і затвердив зміни в культово-обрядових практик в УГКЦ, доходимо висновків: чимало запозичивши з латинського обрядового життя, ця конфесія в такий спосіб підтвердила свою належність до Католицької церкви, але водночас створила своєрідний догматичний і культово-обрядовий синтез східнохрис-

тиянської та західнохристиянської традицій, що стало фундаментом існування традиційної ідентичності УГКЦ впродовж століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ваврик М.* Нарис розвитку і стану василіянського чина XVII–XX ст. // Записки Чину Святого Василя Великого. Рим, 1979. Т. XL–XXIII.
2. *Віллем Ж.-П.* Європа та релігії. Ставки XXI-го ст. К.: Дух і Літера. 2006.
3. *Головащенко С.* Історія християнства. К.: Либідь, 1999.
4. *Гуцуляк Л.* Божественна літургія Йоана Золотоустого в Київській митрополії після унії з Римом (період 1596–1839 рр.). Львів: Свічадо, 2003.
5. *Димид М.* Єпископи Київської Церкви (1589–1891). Львів: ЛБА, Інститут канонічного права, 2000.
6. *Заковоротная М.* Идентичность человека. Социально-философские аспекты // <<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/index.shtml>>.
7. *Ісіченко І.* Історія Христової Церкви в Україні. К.: Акта, 2008.
8. *Мудрий С.* Нарис історії Церкви в Україні. Жовква: Місіонер, 2010.
9. Основні документи Берестейської унії // Записки Чину Святого Василя Великого. Львів–Жовква, 1996. Т. XV.
10. *Папаяні І.* Конструювання релігійної ідентичності. Теоретично-релігієзнавчий аналіз // <<http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/3337>>.
11. *Пашук А.* Українська церква і незалежність України. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003.
12. Провінційний Синод у Замості 1720 р. Постанови. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006.
13. *Сапеляк А.* Київська Церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес-Львів: Селезіянське видавництво, 1999.
14. *Сміт Е.* Національна ідентичність. К.: Основи, 1994.
15. *Соловій М.* Божественні Літургія: Історія – розвиток – пояснення. Львів: Свічадо, 1999.
16. *Шманько Т.* Традиція і літургія / Доповідь на засіданні Комісії у справах мирян Львівської архієпархії УГКЦ 15.11.2005 р. // <http://www.liturgia.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=101>.

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2012

Прийнята до друку 26.06.2012

ZAMOYSKI SYNOD AND TRADITIONAL IDENTITY FORMATION OF UGCC

Mykhaylo Kobryn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kobryn_m@bigmir.net*

The influence of Zamoyski Synod to form the traditional identity of the UGCC. The concept of “religious identity” in Ukrainian and foreign researchers is highlighted. The situation in the environment of the Uniate Church is researched, which preceded the convocation of the Synod of Zamoyski, and the decision of the synod. The documents of the Synod regarding changes to the liturgical life of the Greek Catholics and their sacramentology are analyzed. The influence of the synod’s decisions on the formation of cult and ritual life and consciousness of Greek Catholics are examined.

Key words: religious identity, Western and Eastern rite tradition, cult and ritual practices, the history of the UGCC, Byzantine rite.

ЗАМОЙСКИЙ СИНОД И ФОРМИРОВАНИЕ ТРАДИЦИОННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УГКЦ

Михаил Кобрын

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: kobryn_m@bigmir.net*

Проанализировано влияние Замойского Синода на формирование традиционной идентичности УГКЦ. Выделены понятия “религиозной идентичности” в украинских и зарубежных исследователей. Рассмотрена ситуация в среде Униатской Церкви, которая предшествовала созыву Замойского Синода, а также решение самого Синода. Проанализированы документы данного синода, которые касаются изменений, по литургической жизни греко-католиков, а также их sacramentологии. Рассмотрено влияние решений синода на формирование культово-обрядовой жизни и самосознания греко-католиков.

Ключевые слова: религиозная идентичность, западная и восточная обрядовая традиции, культово-обрядовая практика, история УГКЦ, Византийский обряд.